

PREDROMANIČKE I RANOROMANIČKE CRKVE U ZADRU

Uvod

Zadar je među rijetkim antičkim gradovima na prostoru od Kvarnera do Boke kotorske koji nije bio oštećen tijekom seobe naroda i avarsko-slavenskih navala. Stoga je u staroj gradskoj jezgri na Poluotoku bilo više desetaka crkava, i starokršćanskih i predromaničkih, a mnoge su te crkve poslije zbog skućenoga prostora bile nadograđivane i pregrađivane te prenamijenjene ili rušene. Od nekih su sačuvani samo rijetki kameni ostatci, od nekih tek pisani tragovi, a za mnoge je vrlo teško ustanoviti gdje su se uopće nalazile. Nakon prikaza svih zadarskih starokršćanskih crkava, te crkve Sv. Do-

PRE-ROMANESQUE AND EARLY-ROMANESQUE CHURCHES IN ZADAR

In addition to the already presented Early Christian churches, many Pre-Romanesque and Early-Romanesque churches had also been built in the town of Zadar. Many of these churches, with the exception of St. Donatus - which has also been already presented, had been renovated and extended on many occasions and, in many instances, razed to the ground so that we know about their existence only through scarce documents and stone fragments. This primarily concerns the St. Nediljica Church and its altar rail, which is one of the best known examples of our medieval sculpture arts. Only traces of foundation work now bear witness of the six-apsed Stomorica, while remains of the St. Lovro Church still stand at the Zadar's main square where they have ingeniously been blended in with the town's coffee house, and serve as an exhibition space. Other churches that used to exist in the town centre are also presented. In many cases, we only know their name, and the information about their appearance and exact location is scarce. Churches situated outside of the historic centre of the town are also presented. The most interesting is the Church of St. John the Baptist in the Relja District, which was built on the spot previously occupied by a big Early-Christian basilica. An another interesting example is the Church of St. Štošija in Puntamika which was built through adaptation of an ancient water reservoir.

1. Sv. Ivan Krstitelj (Sv. Nediljica)
2. Stomorica
3. Sv. Lovre
4. Sv. Vid
5. Sv. Antun Opat
6. Sv. Petar de Argata
7. Sv. Marija Mala
8. Sv. Krševan
9. Sv. Uršula
10. Sv. Nikola
11. Sv. Silvestar

Smještaj predromaničkih i ranoromaničkih crkava u povijesnom središtu Zadra

nata koja je jedna od najpoznatijih naših predromaničkih crkava uopće, u ovom su napisu prikazane sve preostale predromaničke i ranoromaničke zadarske crkve unutar i izvan gradskoga središta. Dakako sve one za koje postoje bilo kakvi podatci.

Predromaničke crkve u gradskom središtu

Crkva Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica)

Crkva se Sv. Ivana Krstitelja nalazila na jugozapadnom dijelu Poluotoka (na rubu predjela zvanog Babe), a potpuno je razorena 1891. Stoga se o njoj može govoriti samo na temelju povijesnih izvora – arhivskih podataka, tekstova pisanih prije rušenja, arhitektonskih snimaka i sačuvanih kamenih fragmenata.

Crkva je bila posvećena Sv. Ivanu Krstitelju, ali se njezin naziv često mijenjao i nadopunjavao. Prema obližnjim malim sporednim vratima u gradskom zidu (zvanim u srednjovjekovnim gradovima *pušterla*, *posturela* i *postierla*) zvala se Sveti Ivan

Pluteji oltarne pregrade crkve Sv. Nediljice

od Pusterle, a prema stubištu koje je vodilo do portala na sjevernom zidu Sv. Ivan od Kamenitih skala. U bazilici je bratovština kovača i kotlara imala oltar posvećen svom zaštitniku Sv. Eligiju pa se crkva zvala i Sv. Ivanom Kovačkim. Međutim, znatno je poznatija prema jednom drugom imenu koje se i najčešće navodi – Sv. Nediljici. Riječ je pučkom etimologijom pohrvaćenom obliku kulta Sv. Majke Božje pretvorena u Sv. Nediljicu. Taj je kult bio prenesen sa starinskom slikom iz jedne crkve nadomak grada, srušene za turske opasnosti u 16. st. [1].

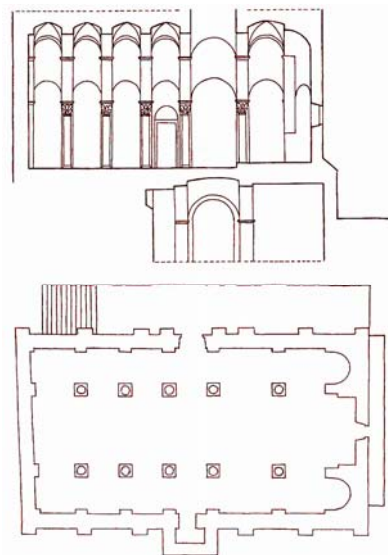
Valja istaknuti da smo zahvaljujući radu Ive Petriciolija [2] uspjeli otkriti o kojoj je slici i crkvi riječ, ali i gdje se slika sada nalazi. To je zapravo

ikona zvana *Bogorodica s djetetom* koja je najstariji eksponat u novootvorenom muzeju u El Pasu u Teksasu. Vrlo je slična ikoni na Hektorovićevu oltaru u hvarskoj katedrali te nekim drugim ikonama u Apuliji, a prema zapisanim podacima donio ju je 1214. iz križarskog pohoda u Svetu zemlju zadarski plemić Petar de Cottopagna i poklonio crkvi u zadarskom predgrađu. Ta se crkva prema ikoni počela nazivati S. Maria Mater Domini ili pučki Santa Domenica. Inače se crkva nalazila izvan grada sa sjeveroistočne strane danas sačuvane crkve Sv. Ivana.

Kada je porušena, ikona je prenesena u crkvu Sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina, pa se crkva u koju je smještena počela zvati Santa

Domenika ili hrvatski Sv. Nediljica. Pokrovitelji su crkve bile obitelji Soppe i Grisogono. Plemićka je obitelj Soppe imala posjede u središnjem dijelu Dugog otoka, a u selu Brbinju i kaštel s renesansnom kapelicom. Kada su francuske vlasti 1808. zatvorile crkvu Sv. Nediljice, slika je završila u toj kapelici na Dugom otoku. Nešto slično piše i u katalogu muzeja iz Teksasa (tamo se doduše spominje "otok Brbinj"). Slika je poslije naslijeđem promijenila mnogo vlasnika i 1950. je prodana u SAD [2].

O crkvi Sv. Ivana odnosno Sv. Nediljice prvi je u 19. st. pisao kroničar zadarskih crkava Carlo Federico Bianchi. Desetak godina prije njezina rušenja austrijski je arhitekt i konzervator Alois Hauser izradio tlocrte i presjeke, a slično je učinio i francuski arhitekt Charles Errard. Istodobno je zadarski konzervator Giovanni Smirich izradio prostorni crtež. Crkva je nakon rušenja relativno često spominjana u stručnoj literaturi, osobito u vezi s vremenom nastanka.

Presjek i tlocrt vjerojatnog izgleda crkve Sv. Nediljice

U baziliku se ulazilo stubištem sa sjeverne strane, a dva su reda stupova u unutrašnjosti dijelila prostor u tri broda. Svaki je brod bio podije-

ljen u tri traveja križnim svodovima oslonjenima na stupove i pilastre na bočnim zidovima.

Prostor je crkve gotovo kvadratnog tlocrta (6,41 x 6,26 m), a nadovezuje se na tri upisane apside. Srednja je pravokutna, a bočne oble. Vanjske zidove raščlanjuju pilastri koji rasporedom ne slijede red traveja u crkvi. Među pilastrima su pod krovom smještene po tri arkade. Uz crkvu je s južne strane prislonjen zvonik kvadratne osnove s ugaonim lezenama, a u njega se ulazilo kroz crkvu. Sa sjeverne je strane naknadno dograđena sakristija u koju se također ulazilo iz crkve.

Pod crkvom se nalazila ukopana kriptna križnoga tlocrta, a krakovi su bili presvođeni svodovima. Pod je u kripti bio na razini antičkoga grada, a pločnik je srednjovjekovnog grada inače bio 1,5 m iznad rimskoga, dok je pod u crkvi bio otprilike još toliko nad srednjovjekovnom ulicom. Stoga je Sv. Nediljica bila jedina crkva u gradskom središtu kojoj se prilazilo usponom po stubama jer su ostale bile niže od pločnika.

Prostorni crtež crkve Sv. Nediljice

Ako se razmotri osnovni titular crkve, te ako se pridoda činjenica da su u crkvenim razvalinama uz predromaničke pronađeni i starokršćanski fragmenti, onda se može zaključiti

kako je na istom mjestu nekada bila starija crkva i da ju je novija prekrila.

Međutim, prema sačuvanim crtežima, a zahvaljujući činjenici što je pročeljni zid neobično male debljine (15 cm) i što je srednji travej znatno širi pa je možda bio presvođen kupolom, Pavuša Vežić [1] hrabro zaključuje da je srušena crkva samo torzo negdašnje mnogo veće i kako je izvorna bazilika Sv. Ivana Krstitelja imala čak 6 presvođenih traveja. Za to doduše nije ponudio nekakve druge dokaze iako tvrdi da je kriptna sačuvana pa da bi se njezinim proučavanjem moglo nešto više zaključiti o izvornom tlocrtu. Međutim kriptu nije istraživao, a nije poznato ni gdje se točno nalazi. Bili smo na mjestu gdje je nekad bila srušena crkva i nismo pronašli nikakvih tragova, a možda je preko kripte izgrađena i stambena zgrada [1].

Za srušenu crkvu Sv. Nediljice mnogi znaju, a ipak je najpoznatija po plutejima oltarne pregrade s najzanimljivijim dostignućima našega predromaničkog kiparstva. Zbog pluteja je na *Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti* restaurirano cijelo crkveno svetište.

Pluteji se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zadru, a dužina je prvoga 2,35 m i drugoga (koji je oštećen) 1,83 m. Visina i debljina su im iste (0,98 x 0,7 m). Na gornjem rubu prvoga pluteja je ornamentalni friz s naizmjeničnim viticama dvostrukog pruta i stiliziranim pticama i životinjama. Glavno je polje podijeljeno u 9 arkada u koje su ukomponirani likovi iz Evanđelja. U prvim su dvjema arkadama prizori iz Navještenja s oštećenim likovima anđela i Marije. U trećoj je prizor iz Vizitacije sa zagrljenim likovima Marije i Elizabete. Slijedi Isusovo rođenje u dvije arkade. Tu je Marija na primitivnom ležaju, a iznad i ispod jaslice i scena Isusova pranja. U sljedeće je tri arkade prikazano Poklonstvo mudraca u kojemu Marija s Kristom sjedi na

stolcu, a prilaze tri kralja s darovima. Na donjem je dijelu pluteja dvo-prutasti pletar s "očima", a isti se takav pletar nalazi i u dnu drugoga pluteja.

Na gornjem je pojasu drugoga pluteja ornament s trostrukim kružnim pletenicama međusobno povezanim uzlovima, a u kružnicama su stilizirane životinje, rozete i cvjetovi u obliku križa. U prve su četiri rozete smješteni likovi iz kompozicije Pokolja djece. U prvoj je Herod sa šiljatom krunom na sklopivom stolcu, u drugoj je krvnik koji za nogu drži sunovraćeno dijete, a u trećoj i četvrtoj majke koje bespomoćno promatraju taj jezivi čin. U tri je sljedeće arkade prikazan Bijeg u Egipat. Marija na magarcu drži Krista i palminu granu, a ispred je Josip koji vodi magarca i na drugom ramenu ima štap. U posljednjoj je, osmoj arkadi, jer deveta nedostaje, Ivan Krstitelj u sceni Isusova krštenja. On jednom rukom pridržava plašt, a drugom, u času krštenja, pridržava Kristovu glavu čije tijelo nedostaje [3].

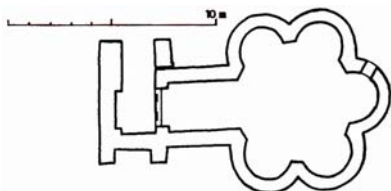
Rekonstrukcija svetišta Sv. Nediljice na *Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti* u Zadru

U srednjovjekovnom su razdoblju prikazi likova vrlo rijetki, a na ovom je pluteju anonimni majstor na uskom prostoru smjestio mnogo prizora koji se nižu poput suvremenog stripa.

On je u traženju novih oblika pronašao nova rješenja u plošnom i stiliziranom prikazu ljudskih likova. Vjeruje se da je plutej nastao u 11. st., istodobno kada je crkva građena, jer su na plutejima uočene stilske značajke razmeđa predromanike i romanike, a crkva prostornom organizacijom slični onodobnim crkvama Sv. Lovre u Zadru i Sv. Petra i Mojsija u Solinu. Štoviše vjeruje se da se to zbilo u četvrtom desetljeću 11. st., za vladavine prokonzula Grgura iz roda Madijevaca.

Crkva Stomorica

U istom gradskom predjelu, a nedaleko Sv. Nediljice, a nadomak već spominjanih malih gradskih vrata, nalaze se ostatci crkve Stomorice, zvane i *S. Maria de Pusterla*. Crkva pripada šesterolisnim (šesterokonznim) crkvama, originalnom i prilično rasprostranjenom tipu dalmatinskoga predromaničkoga graditeljstva. Potpuno je srušena polovicom 16. st. kada su ojačavane zidine na tom dijelu grada.

Tlocrt crkve zvane Stomorica

Gradske su zidine na tom dijelu srušene 1874. i teren poravnat. Nakon toga je na njihovu mjestu trasirana široka ulica s drvoredom (današnja ulica Mihovila Pavlinovića), a onda su se počele graditi veće stambene zgrade za iznajmljivanje. Pri kopanju temelja za jednu takvu kuću, znatno ispod razine terena, pronađeni su zidani grobovi i tri povezane apsida, ali je sve zatrpano jer je smetalo daljnjim radovima. Istraživanja su tog lokaliteta nastavljena 1883. pod vodstvom Giovanija Smiricha. Još je tijekom radova u *Objavitelju dalmatinskom* informaciju s preciznom skicom objavio don Ivan Danilo. Potanko je opisan kružni oblik crkve

s pet polukružnih apsida i šestom koja se produžuje u ulazni prostor s atrijem. Zidovi su bili sačuvani do visine od 1,8 m, a na njima je bilo dijelova žbuke s tragovima fresaka.

Konzervirani ostatci Stomorice

O prvim je istraživanjima kratku obavijest donio i *Mittheilungen*, glasilo Središnje komisije za arheološka istraživanja u Beču. Iskapanja su nastavljena i 1884., o čemu je također pisano u *Objavitelju dalmatinskom* i *Mittheilungen*, a zabilježeni su i kameni fragmenti pohranjeni u zadarskom Arheološkom muzeju.

Nakon toga su ostatci crkve zatrpani. Kako na terenu nije bilo nikakve oznake, arheološko je nalazište vrlo brzo zaboravljeno. Nedugo je potom prošireno dvorište obližnjega sudskeg zatvora, pa su temelji širokoga i visokog zida presjekli kružni dio crkve i ona se zatekla dijelom u zatvorskom dvorištu, a dijelom na ulici. Ujedno su cijevi zatvorske i ulične kanalizacije postavljene preko apsida i teško ih oštetile.

No crkva je ipak privukla pozornost stručne javnosti, pa su o njoj pisali i tlocrt reproducirali mnogi domaći i strani autori. Posebno se pisalo o problemu imena, a često su je brkali

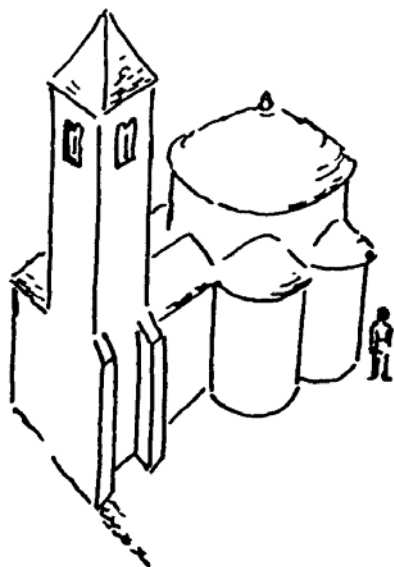
s obližnjom crkvicom Sv. Ivana Krsitelja, koja se također ponekad nazivala po obližnjim malim gradskim vratima. Potaknuta je i široka rasprava pa se Stomorica smatrala i crkvom

Sv. Uršule, koja je inače nekad bila pokraj Kaštela, na suprotnom kraju Poluotoka. Štoviše i danas se u nekim prikazima netočno spominje da je Stomorica negdašnja Sv. Uršula. Ipak je na kraju prihvaćeno da je Stomorica pohrvaćeni pučki naziv za crkvu Sv. Marije ili crkvu S. Maria de Pusterla kako je nazivaju u dokumentima.

Ponovna su istraživanja lokaliteta započela 1956. pod vodstvom Ive Petriciolija iz ondašnjega Instituta za historijske nauke Filozofskog fakulteta i dobivenim su se rezultatima mogli djelomično korigirati prijašnji nacrti. Nakon istraživanja arheološko je nalazište ostalo nezaštićeno (budući da je u dvorištu zatvora bilo sigurno), ali je ipak privremeno zatrpano pri rušenju zatvorske zgrade 1959. godine.

Tada su se pojavili novi problemi zbog mogućnosti da veliki novonastali prostor u središtu grada bude pokriven nekom većom stambenom

zgradom. To se zaista i dogodilo, ali je srećom projektant zgrade arhitekt Božidar Rašica usvojio upozorenja Zavoda za zaštitu spomenika pa je desetak metara pomaknuo liniju nove zgrade. Tako su ostatci Stomorice i gradskih zidina ostali slobodni. Nakon završetka radova pružila se prigoda da se Stomorica konačno temeljito istraži i da se njezini ostatci zaštite. Tako je Stomorica 1967. po treći put otkopana.

Pokušaj rekonstrukcije negdašnjega izgleda Stomorice

U istraživanjima su potvrđena velika oštećenja sačuvanih zidova, ali su u neposrednoj blizini pronađeni i ostatci starih gradskih vrata (Pusterla), što ujedno znači da je Stomorica u vrijeme kada je građena (vjerojatno 11. st.) bila izvan ondašnji gradskih zidina. Istodobno s istraživanjima obnovljeni su i nadograđeni zidovi Stomorice (grubim mortom s krupnim morskim pijeskom) te prostor odgovarajuće zaštićen zidovima i ogradama. Unutrašnjost crkve i ulaznog atrija pokrivena je starim i novim pločama, a dijelovi žbuke u unutrašnjosti nisu sačuvani jer su bili potpuno uništeni. Ipak u donjem su sloju pronađeni nespretni grafiti dvaju starih brodova.

Na osnovi ostataka i brojnih istraživanja može se reći da je crkva imala

kružni tlocrt, pet polukružnih apsida i pravokutni ulazni krak s atrijem. Kružni je prostor imao promjer 5,7 m, apside su bile široke 2,3 m, duboke 1,2 m, a vestibul je bio dug 3,3 m i širok 2,3 m. Poprečni krak (atrij) bio je dug 4,35 m. Prema izgledu i proporcijama sličnih građevina nad kružnim je prostorom bila kupola (visoka približno 8 m), apside su bile presvođene polukupolama, a ulazni kraj bačvastim svodom, baš kao i poprečni ulazni krak. Na sjecištu krakova nesumnjivo se dizao zvonik, o čijem se izgledu može samo nagađati.

Unutrašnjost je crkve bila u dvije razine jer je svetište (točno okrenuto istoku) bilo malo podignuto. Na spoju bočnih apsida i uz rub povišenoga poda bili su uočeni tragovi pluteja oltarne pregrade. Od pregrade je pronađen tek manji fragment, tako da je njezin izgled sasvim nepoznat.

Blizina je mora uočljiva po mnogim tragovima, a u mortu ima neuobičajeno mnogo morskoga pijeska. Blizina mora i pronađeni crteži svjedoče da su u crkvu zalazili mornari koji su svoje brodove zavjetovali Sv. Mariji [4].

Valja još reći da se crkva uklapa u niz naših šesteroapsidnih crkava o kojima smo dosta pisali. Te su se crkve uglavnom gradile izvan gradskih središta, baš kao i Stomorica, osim u Trogiru gdje je bila na glavnome gradskom trgu. Obično su bile memorijalnog karaktera, a to je vjerojatno i ovdje slučaj. Jedina je razlika što su vanjski zidovi neraščelanjani i što se na zapadnu apsidu nadovezuje ulazni dio sa zvonikom. U ovom se slučaju sasvim sigurno ne radi o westverku, posebno i stoga što se nikakav kontakt sa središnjim prostorom crkve nije mogao ostvariti [5].

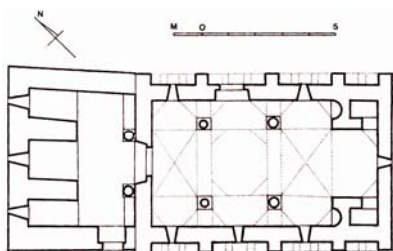
Crkva Sv. Lovre

Crkva Sv. Lovre nalazi se usred glavnoga gradskog trga na njegovu zapadnom dijelu, zapravo na sjeverozapadnom s obzirom na položaj Poluotoka. Štoviše to je jedna od rijetkih djelomično sačuvanih crkava u koju se ulazi kroz kavanu (a ona se, razumljivo, zove *Sv. Lovre*). U negdašnju se crkvu iz kavane zapravo ulazi kroz bivše svetište. Crkva je restaurirana i konzervirana 1988. te služi kao atraktivan izložbeni prostor.

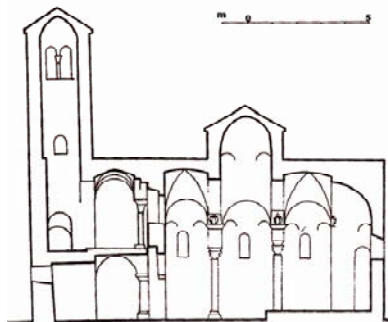
Unutrašnjost crkve Sv. Lovre

Crkva Sv. Lovre je iznimno zanimljiv spomenik graditeljske baštine i od 19. st. privlači pozornost stručne javnosti. Teško joj je odrediti stilsku i tipološku pripadnost. Raznolikošću svodova i uporabom antičkih spolija nalikuje mnogim našim predromaničkim crkvama. Ipak podudarnost vanjskih lezena s tlocrtom, dekoracija i zidovi s visećim lukovima upućuju na ranu romaniku.

Tlocrt crkve Sv. Lovre

Crkva je longitudinalnog oblika i ima četiri stupa pa se stječe dojam da ima tri broda, a to su zaključivali i mnogi koji su o njoj pisali. No sporedni su "brodovi" toliko uski da se njima jedva može prolaziti, a svaki je "brod" presvođen kalotama (na trompama) okrenutima prema crkvenom središtu i u žbuci oblikovanim križnim svodovima. Usred središnjeg prostora s tri traveja odijeljena pojasnicama bila je kupola također na trompama. Stoga se crkva može smatrati jedinstvenom jednobrodnom građevinom s kupolom nad svodovima. Ona je u tlocrtu trobrodna, a u svodovima jednobrodna. Ujedno je jednobrodna i vanjskim izgledom jer joj je krov dvostrešan.

Presjek kroz vjerojatni izgled crkve Sv. Lovre

Crkva je dugo izvan funkcije jer je bila zagušena okolnim zgradama, navodno je mletačkim vlastima znala poslužiti za smještaj osuđenika na smrt, a u 19. st. bila je povezana s kućom u kojoj je stanovao zapovjednik garnizona. Prvi ju je neprecizno opisao Carlo Federico Bianchi. Potom je crkva spomenuta u izdanju Eitelbergerove knjige o dalmatinskim crkvama iz 1884., a slijedili su grafički prikazi Thomasa Grahama Jacksona, Charlesa Errarda, Aloisa Hausera i Giovannija Smiricha. Te su crteže preuzimali mnogobrojni autori koji su o crkvi pisali (Giuseppe Sabalich, Ugo Monneret de Villard, Miloje Vasić, Josip Bersa, Ljubo Karaman i dr.).

Istraživanja su nastavljena 1948. pod vodstvom Grge Oštrića i Mate Suića kada su otkrivene dotad zatrpane baze stupova i ustanovljeno povišenje prezbiterija. Temeljita su istraživanja nastavljena 1956. pod vodstvom Ive Petricolija i tada je otkriveno da se apsida nije mogla vidjeti izvana već da je crkva imala ravni zabat, poput Sv. Nediljice u Zadru i Sv. Petra i Mojsija u Solinu te cijelog niza istarskih crkava. Istraživanja su nastavljena 1965. kada je uklonjen pod u gornjem dijelu narteksa i istražen zvonik, a potom je u bočni zid apsida usidren zidani dekorativni luk i označen dio jugozapadnog zida s lezenom.

Veće je konzervatorske zahvate 1983.

Dio narteksa odnosno wetverka na na katu

Kada je 1934. izgrađena nova općinska palača, srušena je i negdašnja kuća iz 16. st sa stanom zapovjednika garnizona iako je imala spomeničku vrijednost i zanimljivo pročelje. Na njezinu je mjestu izgrađeno otvoreno krilo palače pa je crkva postala dostupnijom. Prvo je istraživanje 1942. obavio Luigi Crema, konzervator u okupiranoj Dalmaciji, koji je srušio zid zazidane apsida i naknadno ugrađen svod u srednjem traveju.

proveo Zavod za zaštitu spomenika kulture pod vodstvom Žarka Domijana i Pavuše Vežića. Tada je uklonjen nasip pod svodovima i otkriveni zidovi koji su bili postavljeni poprečno između lezena nad malim lukovima koji međusobno spajaju stupove s bočnim zidovima i pojasnicama. Pronađeni su ostatci četvrtastog tambura kupole, a ujedno su restaurirani prozori crkve koji su dotad bili zazidani ili pretvoreni u niše.

Na kraju je ustanovljeno da se oltarni prostor sastojao od apside četvrtastog tlocrta s kalotom na trompama. Konture apside nisu potvrđene u tlocrtu, ali je takav oblik vrlo vjerojatan, posebno zato što su mali bočni zatvoreni prostori možda imali funkciju svojevrsnih pastoforija. Crkva je na jugozapadnom zidu imala tri zasvođena prozora, a na sjeveroistočnom samo dva. U srednjem je traveju bio portal koji je možda bio na pročelju prije dogradnje nartekusa. Oblik je nartekusa pomalo nepravilan i u temeljima je imao mnogo antičkih spolija, a dva antička stupa pokraj vrata nose nepravilan svod.

U prizemlju je nartekusa poprečni prostor paralelan s pročeljem crkve i ima tri duboke niše, a u njega se ulazilo s jugozapada gdje se naziru zazidana vrata. Prostor na katu tek dijelom ponavlja tlocrt prizemlja jer zapadni ugao zauzima stubište.

Crkva je bila ukrašena freskama, ali ni jedan fragment nije sačuvan. Skulpturalna je dekoracija nesumnjivo vrlo vrijedna i obrađena u stručnoj literaturi, a posebno valja istaknuti orlove na impostima središnjih stupova i okvir portala koji se od 1886. nalazi u zbirci Arheološkog muzeja u Zadru. Od oltarne je pregrade sačuvano nekoliko fragmenata tako da se može rekonstruirati jedan plutej. Prikazane su narativne kristološke teme koje podsjećaju na one iz Sv. Nediljice. Stoga im je i vrijeme nastanka vjerojatno isto – četvrto desetljeće 11. st.

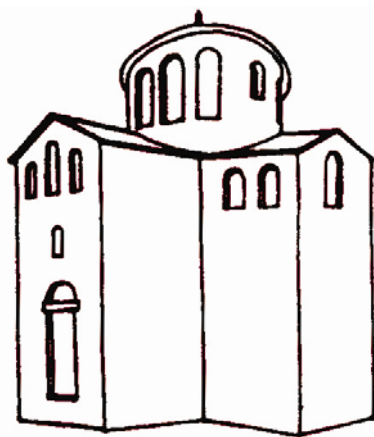
Za prikaz smo crkve Sv. Lovre podatke crpili iz članka Ive Petriciolija iz 1987. [6], gdje se uvijek spominje nartekus sa zvonikom iako je to pravi primjer westverka ili zapadnog zdanja, s dobrim pregledom unutrašnjosti svetišta. Kada je članak napisan vjerojatno taj pojam još nije bio raširen, ali postojanje westverka kao nesumnjivoga franačkog utjecaja i u gradovima izvan hrvatske državne teritorije, ujedno svjedoči i o snažnom međusobnom prepletanju.

Nestale ili preuređene crkve u gradskom središtu

Procjenjuje se da je u povijesnom središtu Zadru bilo više desetaka crkava, ali su mnoge zbog širenja i prenamjena javnih prostora srušene ili temeljito preuređene i dograđene. Ipak najviše je crkava stradalo tijekom proširivanja ili ojačavanja gradskih zidina zbog ratnih opasnosti, a riječ je uglavnom o crkvama koje su bile u blizini starih gradskih utvrda, unutra ili izvan gradske jezgre. Za neke se crkve zna samo prema povijesnim izvorima, a često je gotovo nemoguće ustanoviti gdje su se stvarno nalazile.

Crkva Sv. Vida

Crkva se Sv. Vida nalazila u gradskoj povijesnoj jezgri, s istočne strane današnje Ulice braće Vranjana i na raskrižju karda i dekumana koji je nekad izravno vodio na rimski forum, ali je u ranom srednjem vijeku u deformiranju rimskoga gradskoga tkiva prestao biti komunikacija. Crkva je srušena 1877., a prethodno je zabilježena na jednom prostornom crtežu Giovannija Smiricha, što je zapravo jedini poznati zabilježeni likovni trag. Prema opisima starijih autora (Ivan Kukuljević Sakcinski, Carlo Federico Bianchi i dr.) zna se da je riječ o centralnoj građevini s četiri križna kraka u formi grčkog križa, a na spomenutom su crtežu prikazana

Prostorni crtež crkve Sv. Vida G. Smiricha

dva kraka i središnji tambur. Prema opisima nekih starijih autora zna se da je crkva imala tri apside na istočnoj strani te ugaone trompe koje su nosile svodove crkve. Glavna su ulazna vrata imala polukružni nadvoj, a iznad je bio manji prozorčić i tri plitke niše u zabatu. Niše su raščlanjivale i južni krak (vjerojatno i sjeverni) te plašt tambura, a manji su prozori vjerojatno bili u tamburu i u apsidama. Bila je dakle srodna crkvi Sv. Križa u Ninu od koje je bila nešto veća [5].

Crkva Sv. Antuna Opata

Crkva Sv. Antuna Opata (sveca koji je kao pustinjač živio od sredine 3. do sredine 4. st. i kojega nazivaju ocem redovništva) nalazila se nešto sjevernije u istom kardu (Ulica Dalmatinskog sabora), nadomak današnje Široke ulice odnosno Kalelarge i u blizini današnjega kazališta. Prvi se put kao crkva Sv. Spasa spominje 1154., ali je sasvim moguće da je na istom mjestu i prije bila neka sakralna građevina. To su u usputnim razgovorima potvrdili i neki zadarski povjesničari koji pretpostavljaju da je tu nekad bila crkva posvećena Četrdesetorici mučenika (vojnicima XII. rimske legije koji su stradali 320. u gradu Sebasta, danas Siwas u Turskoj), a ti se sveci znatno više štiju u Istočnoj crkvi.

Crkva je Sv. Antunu posvećena 1532. kada je u njoj osnovana istoimena bratovština zadužena za gašenje požara koja je ujedno imala dozvolu držanja svinja unutar gradskih zidina, u skladu sa svojim zaštitnikom koji se uvijek prikazuje s tim životinjama, simbolima grešnih izazova, a kojima se kao pustinjač othrvao. Poslije je crkvi prišla i bratovština prodavača krzna i škola krznara, a više je puta obnavljana i o njezinu negdašnjem izgledu nema nikakvih podataka. Nakon dolaska Francuza 1807. oduzeta je iz crkvenog vlasništva i rabljena kao skladište, a u sakristiji je bila biljetarnica i pokrajnji

ulaz u kazalište (negdašnji *Teatro Nobile*). Bila je 1861. obnovljena za

Stara slika pročelja negdašnje crkve Sv. Antuna Opatе

potrebe novoutemeljenoga Dalmatinskog sabora, a potpuno je srušena u II. svjetskom ratu i na njezinu je mjestu izgrađena stambena zgrada.

Inače pronađeni su neki crteži njezina baroknog izgleda s početka 19. st., a sačuvana je i jedna fotografija njezina pročelja Ćirila Metoda Ivekovića. Crkva se nalazila južno od crkve Sv. Andrije i Sv. Petra Starog te do nje izgrađene negdašnje crkve i samostana Sv. Marcele.

Crkva Sv. Petra de Argata

Crkva Sv. Petra od Vitla (poznata i kao Sv. Petar de Argata i Sv. Petar de Organis) nalazila se u blizini crkve Sv. Šime, na današnjem Trgu Petra Zoranića, nadomak srednjovjekovnih gradskih vrata koja su bila zatvorena u 16. st. pri gradnji utvrda protiv turske opasnosti i gradnji obrambenog opkopa. Crkva je vjerojatno bila pokraj vitla s kojim su se otvarala gradska vrata pa je tako dobila i ime, a srušena je u spomenu-

tim opsežnim graditeljskim zahvatima. U povijesnim je izvorima zabilježeno da se u crkvi njegovao glagoljaški obred, ali nigdje nema podataka o njezinu izgledu ili veličini.

Valja ipak reći da se već nekoliko godina na Trgu Petra Zoranića obavljaju temeljita arheološka ispitivanja i da su, sudeći prema novinskim izvještajima, otkriveni ostatci srednjovjekovnog bedema iz 13. st. i jedna strana antičkih vrata iz 1. st. U tim se izvještajima ističe da su pronađeni i tragovi crkve Sv. Petra de Argata, a oni se, ako je vjerovati jednom prolazniku koji kaže kako je to doznao od arheologa, nalaze na sjeverozapadnom rubu arheološkog zahvata. Vjerojatno će budući stručni prikazi ovoga arheološkog istraživanja moći ponuditi rekonstrukciju tlocrta i izgleda crkve Sv. Petra od Vitla.

slavni ženski benediktinski samostan (u kojem je danas *Stalna izložba crkvene umjetnosti*) dobila je na dar crkvicu Sv. Marije Male (Rođenje Bogorodičino) na jugozapadnoj strani rimskoga Foruma. Na tom je mjestu 1091. izgrađena trobrodna crkva Sv. Marije koja je u 16. st. temeljito preuređena te dobila sadašnji izgled. Stoga je na osnovi starokršćanskih i predromaničkih ulomaka te proporcija sadašnje crkve Pavuša Vežić [8] zaključio da je tu najprije bila starokršćanska bazilika iz 6. st. (nešto manje dužine od današnje), a da je mala crkvica, što se često događalo, izgrađena u njezinu svetištu.

No mora se ipak istaknuti da je to stajalište pomalo neuvjerljivo jer su ugrađeni antički ulomci prilično mali (starokršćanski kanelirani stup u sjevernoj kolonadi i antički kapitel u

Arheološke iskopine na mjestu starih gradskih vrata u Zadru. U prednjem planu vjerojatni ostatci crkve Sv. Petra de Argata

Crkva Sv. Marije Male

Kada je buduća opatica Cika (poznata još kao Cica, Cicha, Ciccha, Ciena i Ćika) iz slavnoga zadarskoga roda Madijevaca (koju kralj Petar Krešimir IV. naziva sestrom) s kćerkom Domnanom 1066. utemeljila

južnoj), a mogli su biti preneseni s bilo kog dijela episkopalnoga kompleksa i Foruma. I argument kako odnosi glavnoga broda prema pobočnicima (u omjeru 1:2,5) te široka apside, koji su karakteristika mnogih zadarskih starokršćanskih crkava, nisu dovoljan dokaz jer mogu biti

Pročelje crkve Sv. Marije Male

uvjetovani tradicijom i zatečenim rasterom rimskih ulica. Zato, koliko smo mogli uočiti, ovakve zaključke Pavuše Vežića ne podržavaju ostali istraživači zadarske graditeljske baštine. Ipak valja istaknuti da je sadašnja crkve svoje osnovne dimenzije dobila krajem 11. st u doba rane romanike.

Ostale crkve

U Zadru je još bilo mnogo malih crkava o kojima sada nema gotovo nikakvih tragova. Valja dodati da su Madijevci 986. osnovali (ili obnovili) zadarski benediktinski samostan Sv. Krševana. Stoga je sasvim sigurno da je na mjestu ili pokraj sadašnje raskošne romaničke crkve Sv. Krševana iz 12. st., koju mnogi smatraju najljepšom zadarskom crkvom,

bila neka starija crkva sa samostanom i slavnim glagoljskim skriptorijem (iz kojega je prva isprava potekla 995.). Kako je ta crkva izgledala nije poznato, ali valja istaknuti da je sadašnja crkva zatvorena jer se u travnju 2008. urušio sjeverni dio krovništva. Započela je stoga njezina sanacija i cjelovita obnova pa će crkva biti zatvorena sljedećih nekoliko godina.

Spomenuli smo već da se blizu kaštela na krajnjem sjeverozapadnom dijelu Poluotoka nekad nalazila crkva Sv. Uršule [4], ali o njezinu izgledu nema nikakvih spoznaja. Valja istaknuti kako Pavuša Vežić [8] navodi da se na tome mjestu, na ulazu u gradsku luku, u 14. st. spominje toponim Sottomischie koji upućuje na postojanje neke nepoznate crkve. Pretpostavlja da je to crkva koju zadarski crkveni kroničar Bianchi naziva S. Maria detta Sottomischie, a ujedno dodaje da na tom mjestu postoji i fino građeni obli zid koji podsjeća na apsidu. Bit će stoga potrebno utvrditi radi li se o samo jednoj ili dvije različite crkve.

Vjeruje se da je u staroj gradskoj jezgri bilo nekoliko crkava posveće-

Sadašnja crkva Sv. Krševana u Zadru

nih Sv. Nikoli, ali se za mnoge ne zna gdje su bile ili kada su preimenovali te jesu li bile predromaničke ili potječu iz kasnijih razdoblja. Ipak za jednu se crkvu Sv. Nikole (koja se i danas tako zove) pouzdano zna, prema starim pergamenama i listinama, da su je uz zapadne zidine kao zadužbinu 1042. dali izgraditi ban i carski protospatar (zapovjednik) Stjepan i žena mu Marija, zajedno sa stanom (cella) za manji broj monaha. Crkvu su obilato opremili namještajem, svetim posuđem i ruhom te je predali svom duhovnom ocu Trasonu, opatu samostana svetog Krševana. U tu su se svojevrsnu filijalu opatije Sv. Krševana smjestile benediktinke Sv. Dimitrija nakon križarskog razaranja svog samostana 1202. One su potom postale klarise (sljedbenice Sv. Klare, sestre Sv. Franje Asiškog), a ukinute su za francuske okupacije početkom 19. st. kada su crkva i samostan pretvoreni i vojarnu. Danas prostor gotičke crkve (izgrađene vjerojatno u 14. st.) služi kao koncertni i izložbeni prostor [9].

Najviše problema s određivanjem položaja u povijesnom tkivu Zadra ima s crkvama Sv. Kuzme i Damjana kojih u spisima ima čak tri. Ne zna se međutim jesu li to bile crkve izgrađene prije ili poslije 12. st., iako na moguću starost barem prvotnih crkava upućuje njihov titular. Za jednu se crkvu zna da je vjerojatno bila na današnjem Narodnom trgu jer se zvala Sv. Kuzma i Damjan de Platea, ali za drugu koja se zvala Sv. Kuzma i Damjan de Penna nije poznato gdje se nalazila. Postojala još jedna crkva posvećena tom svecu koja se nalazila na nekom mjestu u gradskom predjelu Babe na krajnjem jugoistoku, ali oko nje se zadarski povjesničari i povjesničari umjetnosti spore je li to uopće bila crkva ili samo istoimeni posjed benediktinskog samostana iz Rogova.

U predjelu Babe bila je i crkva Sv. Silvestra pokraj zgrada Državnog arhiva i Sveučilišta u ulici Ruđera

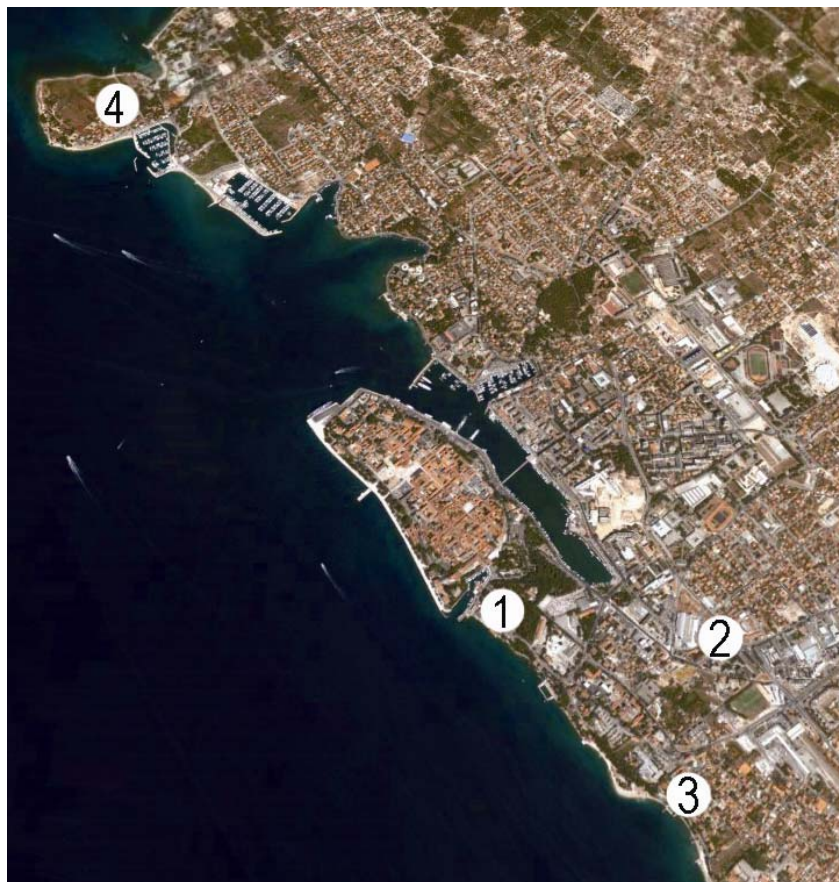
Boškovića. Ostatci su te crkve svojedobno bili otkopani, ali su potom ponovno zatrpani. Inače u toj je crkvi bilo sjedište istoimene bratovštine bičevalaca (flagelanata) koji su 1412. prebačeni u gradsko središte, u crkvu Sv. Tome pokraj Sv. Krševana. Tada se Sv. Toma počeo nazivati Sv. Silvestrom, a prijašnja se crkva počela zvati Sv. Silvestra Stari. Crkva je srušena za preuređenja gradskih zidina u 16. st.

Crkve izvan gradskog središta

Dakako da je starokršćanskih i predromaničkih crkava bilo izvan gradskih zidina. Starokršćanske su za razliku od onih u utvrđenoj gradskoj jezgri stradale za provala Avara i Slavena i poslije su vrlo rijetko obnavljane, a ostale su srušene u pripremanju obrane ili tijekom turskih napada u 16. i 17. st.

Sv. Marija de Ripa Alta

Zna se da je 1537. Michele Sanmicheli dobio nalog da od crkve Sv. Marije od Mora do gradske luke iskopa kanal, a u stručnoj se literaturi dugo raspravljalo o kojoj je crkvi riječ i gdje se ona nalazila. Mnogi se pomišljali da je bila unutar gradskih zidina, a ne u Varošu odnosno Burgu kako to navode povijesni izvori. Nedavno je Pavuša Vežić [11] ponudio moguće rješenje. Tvrdi da je riječ o poznatoj crkvi sa samostanom S. Maria de Melta ili S. Maria de Ripa Alta koja je inače bila najbliža gradskim zidinama i na prostoru Varoša i vjerojatno je izgrađena krajem 11. ili početkom 12. st. Po nazivu je jasno da se radi o crkvi i samostanskom kompleksu u dijelu Varoša zvanom Melta i da je bila smještena na povišenoj obali iznad mora. Mjesto

Smještaj starokršćanskih i predromaničkih crkava izvan povijesne jezgre Zadra – 1. Sv. Marije de Ripa Alta, 2. crkva Sv. Ivana Krstitelja, 3. crkva Sv. Krševana, 4. crkva Sv. Stošija na Puntamiki

"alta ripa" bi stoga najviše odgovaralo negdašnjoj austrijskoj vojarni, danas gimnaziji *Vladimir Nazor*. Na tom je mjestu mletački kartograf Mateo Pagano svojedobno i nacrtao jednu crkvu.

Vjerojatno je tada srušena i crkva S. Maria Mater Domini, koja se nalazila nešto sjevernije, s poznatom ikonom koja je prebačena u crkvu Sv. Nediljice. Sasvim je moguće da su neke od tih crkava bile predromaničke.

glagoljaša. Tada su na mjestu crkve otkriveni skromni ostatci velike starokršćanske cemetrijalne crkve koji su omogućili upoznavanje njezina cjelokupna izgleda. Bila je to goleva trobrodna bazilika, duga 42 m i široka 18 m. Imala je široku upisanu apsidu sa supselijem, a ispred su bili masivni piloni, dok su uz bokove apside bile pastoforije. Starokršćansku je baziliku na tri nejednaka broda dijelilo po 12 stupova sa svake strane [11].

Crkva je vjerojatno srušena tijekom slavensko-avarskih navala, a sudeći prema nekim nepotvrđenim novinskim napisima također je bila posvećena Sv. Silvestru. Inače prikaz je te velike starokršćanske crkve možda trebalo uključiti u prikaz zadarskih starokršćanskih crkava (*Građevinar* 2/2009.), ali tamo se govorilo samo o crkvama u gradskom središtu koje zbog utvrđenoga grada nisu stradale tijekom seobe naroda. Uostalom sasvim je vjerojatno da je manja crkva na mjestu starokršćanske bazilike, koja se inače nalazila pokraj groblja, izgrađena u ranom predromaničkom razdoblju, odmah nakon pokrštanja.

Manja je crkva Sv. Ivana Krstitelja izgrađena u prezbiteriju negdašnje bazilike. Inače su crkva i samostan Sv. Ivana Krstitelja na Relji u približno sadašnjem obliku izgrađene u 15. st., a drže se za kuću maticu franjevac trećeredaca glagoljaša koji su u sastavu velike franjevačke redovničke zajednice još od 14 st. Riječ je uglavnom o franjevcima pustinjacima koji su obično živjeli izvan gradova u grupama od 6 do 12 redovnika.

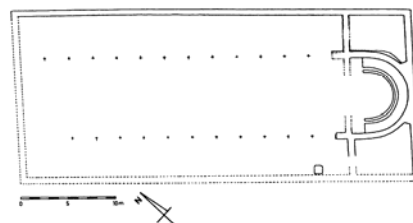

Dio zemljovida Zadra i okolice M. Pagana. Crkva Sv. Marije de Ripa Alta nalazi se istočno tik do gradskih zidina (sredina dolje)

Inače razaranje naselja i podizanje predutvrde Forte od 1567. do 1570. vodio je i projektirao mletački vojvoda Sforza Palavicino. Tom su prigodom u Varošu srušene četiri crkve. Uz spomenutu i Sv. Martin (po kojoj se predgrađe zvalo Borgo di San Martino), Sv. Matej i Sv. Križ.

Starokršćanska crkva na mjestu crkve Sv. Ivana Krstitelja

U današnjem su zadarskom naselju Relja, zapadno od rimske nekropole, 1995. obavljani arheološki istražni radovi pri uređivanju samostanskog kompleksa franjevac trećeredaca

Tlocrt starokršćanske crkve na mjestu Sv. Ivana Krstitelja u Relji

Tragovi starokršćanske i obnovljena apsida crkve Sv. Ivana Krstitelja

Samostan je neko vrijeme bio iznajmljen i pravoslavnim vjernicima u bijegu pred Turcima, a poslije je temeljito srušen kada su se franjevci preselili među gradske zidine i u sadašnji samostan Sv. Mihovila. Valja reći da odnedavno u samostanu Sv. Ivana Krstitelja ponovno žive dva redovnika. Inače franjevačka provincija trećeredaca glagoljaša danas ima 15 samostana i upravlja s 11 župa, a sjedište im je u samostanu Sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu. Ima ukupno 70 svećenika, tri brata, deset bogoslova i četiri sjemeništarca.

Šesteroapsidna crkva Sv. Krševana

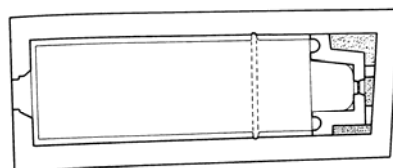
Crkva Sv. Krševana u predjelu Kolovare najmanje je poznata crkva od svih naših šesterokonznih (šesteroapsidnih) crkava. Nalazila se istočno od grada u obradivom području na početku gradskoga agera. Zapravo jedini su izvor za njezin položaj i oblik neki stariji kartografski prikazi i maketa Zadra iz 16. st. u Pomorskom muzeju u Veneciji. Stoga je vrlo teško reći jesu li njezini zidovi uopće bili raščlanjeni. No kako je riječ je šesterokonznoj crkvi koja je uvelike nalik na već opisanu Stomoricu i kako su vjerojatno izgrađene istodobno (11. st.), može se pretpo-

staviti da su zidovi bili neraščlanjeni. Na zapadnoj je strani također stajao pravokutni ulaz na mjestu preuređene apside, sudeći prema tlocrtu ova crkva nije imala produženi ulazni trijem. Ipak gotovo je sigurno da je crkva također imala presvođene apside i središnji tambur [5].

Budući da o crkvi, osim tlocrta, zapravo nema nikakvih podataka, ipak smo, zahvaljujući zadarskom povjesničaru Serđu Dokozi, pronašli približno točno mjesto gdje se nekad nalazila. Bilo je to nedaleko mora i istočno od hotela *Kolovare* u ulici Dinka Šimunovića, na početku zadarskog predgrađa Arbanasi.

Crkva Sv. Stošije na Puntamiki

Sjeverozapadno od gradskoga središta i od njega udaljeno nekoliko kilometara, a danas stopljeno s gradom, u sredini poluotoka Puntamika (koji se još nazivao Punta Mika, Rt Mikula i

Tlocrt crkve Sv. Stošije na Puntamiki

Oštri rat) nalaze se na položaju Crkvine ostatci srednjovjekovne predromaničke crkve sv. Stošije. Teren oko crkvice temeljito je istražen 1952. (Mate Suić i Ivo Petricioli) i tada se ustanovilo da je ta sakralna građevina nastala u sklopu antičke vile rustike. Posebna je zanimljivost da je crkva izgrađena adaptacijom negdašnje antičke cisterne, što, kao što znamo, i nije osamljen slučaj jer je tako građena i crkva Sv. Ivana i Sv. Teodora u Bolu na Braču (*Građevinar* 3/2007.)

Cisterna je inače bila nadsvođena i djelomično ukopana (oko 1,50 m) s podom od opeka složenih u obliku riblje kosti (*opus spicatum*). Bila je pravokutnog oblika, duga 16,1 m i široka 6,5 m te presvođena bačvastim svodom. Visina je cisterne od poda do svoda iznosila 4,9 m. Stoga kao čvrsta i prostrana građevina nije zahtijevala veće konstruktivne zahvate pri adaptaciji, a riječ je o vrlo zanimljivoj kompleksnoj crkvi, zapravo dvjema crkvama, od kojih je donja nastala adaptacijom rimske cisterne (piscina), dok je gornja izgrađena iznad nje.

Cisterni je prigradana trapezoidna apsida, a prostor između starih i no-

Unutrašnjost crkve Sv. Stošije na Puntamiki

vih zidova ispunjen je šutom. Osim prostranog ulaza jedini je otvor na crkvi bila tranzena na sredini apside čiji su tragovi pronađeni tijekom istraživanja. Čini se da su obje crkve bile u uporabi do kasnoga srednjeg vijeka.

Gipsani prikaz crkve Sv. Stošije u Arheološkom muzeju u Zadru

Iako su pri objavi rezultata istraživanja obje crkve proglašene predromaničkim, s približnim nastankom u 9 st., a toga su se potom držali svi koji su pisali o toj lijepoj i neobičnoj sakralnoj građevini, Ante Uglešić [12] nudi jedno sasvim drugačije tumačenje. Tvrdi da je cisterna u crkvu adaptirana još u starokršćanskom razdoblju, a da je poslije tijekom predromanike, pretpostavlja iz praktičnih razloga, dograđena gornja crkva s polukružnom apsidom, dok je donja služila kao kripta. No za takve tvrdnje ipak nudi prilično dvojbene dokaze.

Tobože je teško vjerovati da bi se tijekom predromanike istodobno na istom mjestu gradile dvije crkve, iako ima dosta primjera crkava s kriptom i u starokršćanskom i u predromaničkom razdoblju. Štoviše ovdje je ukopana cisterna mogla odmah poslužiti za smještaj posmrtnih ostataka nekoga sveca, možda baš dijela pepela Sv. Stošije (čije ime nosi) što ga je Sv. Donat bio upravo donio iz Carigrada. Uostalom zna se da je dio posmrtnih ostataka svete bio ustupljen i istoimenoj katedrali u

Biogradu. Tvrdnja da je teško povjerovati da bi jedna rimska cisterna bez održavanja mogla trajati nekoliko stotina godina također ne zaslužuje posebnu pozornost, posebno i stoga što su neke od tih građevina djelomično i danas sačuvane. A pri gradnji su crkve eventualna oštećenja mogla lako biti obnovljena.

Nakon spomenutih su istraživanja prije više od pola stoljeća ostatci crkve konzervirani, a u donjoj se crkvi ponekad obavljaju i liturgijske svečanosti. Inače postoji velika želja zadarske nadbiskupije i Društva prijatelja Puntamike da se ova neobična i lijepa crkva u cijelosti obnovi.

Zaključak

Poseban su problem ovoga prikaza bili manjkavi izvori i nedostatak stručnih prikaza mnogih zadarskih predromaničkih crkava, osobito onih za koje se pouzdano zna da su postojale, ali i onih čije se postojanje samo naslućuje. Mnoge su takve crkve, za razliku od starokršćanskih, vrlo slabo istražene i stručno prikazane. Zapravo obrađene su tek najveće ili najpoznatije, a mnoge su tek uzgredno spomenute, često i bez naznake gdje su bile i kako su izgledale. To, primjerice, nije slučaj u Splitu, gdje je svaka i najmanja predromanička crkva, osobito u povijesnoj gradskoj jezgri, temeljito i pomno proučena.

Čini se da razlog nije teško dokučiti. Split je nastao nakon rušenja Salone pa stoga nema, ili ima vrlo malo, starokršćanskih crkava, dok su u Zadru one mnogobrojne jer se gradski kontinuitet nikad nije prekidao. Stoga su najstarije crkve kao najznačajnije temeljito istražene, a one iza njih ostavljene za poslije ili gotovo zaboravljene. Zato će temeljito istraživanje i interpretiranje srednjovjekovne sakralne graditeljske baštine u Zadru ostati velika obveza budućim istraži-

vačima. Posebno i stoga što se radi o dugogodišnjem sveučilišnom središtu s mnogo arheologa, konzervatora i povjesničara umjetnosti i što Zadar, za razliku od mnogih drugih primorskih gradova, ima najbolje sačuvanu povijesnu i arhivsku građu.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Vežić, P.: *Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti (1999.), 23., str. 7-16
- [2] Petricioli, I.: *Zadarska ikona u Texasu*, Rad Instituta povijesti umjetnosti (2003.), 27., str. 27-34
- [3] Jelovina, D.: *Starohrvatsko kulturno blago*, Mladost, Zagreb, 1986.
- [4] Petricioli, I.: *Crkva Stomorica (S. Maria de Pusterla) u Zadru*, Diadora (1968.), 4., str. 247-267
- [5] Vežić, P.: *O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku*, Diadora (1991.), 13., str. 323-368
- [6] Petricioli, I.: *Crkva Sv. Lovre u Zadru*, Starohrvatska prosvjeta, III. (1987.) 17., str. 53-73
- [7] Stagličić, M.: *Srušena crkva Sv. Antuna Opata u Zadru – idejna rekonstrukcija*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti (1995.), 19., 63-67
- [8] Vežić, P.: *Zadar na pragu kršćanstva*, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2005.
- [9] Škunca, S. I.: *Inventar spisa samostana sv. Nikole sestara klarisa u Zadru*, Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru, (2007.), 49., str. 185-204.
- [10] Čoralić, L.: *Prilog životopisu zadarskoga nadbiskupa Luke iz Ferma (1400.-1420.)*, Povijesni prilozi (2008.), 34., str. 71-82
- [11] Vežić, P.: *Vrata Michelea Sanmichelija u Zadru*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti (2005.), 29., str. 93-106
- [12] Uglešić, A.: *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske biskupije*, Filozofski fakultet u Zadru i Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2002.